

پژوهش

تحولات کنونی بین المللی و پیامدهای آن بر رقابت میان ترکیه و ایران در خاورمیانه

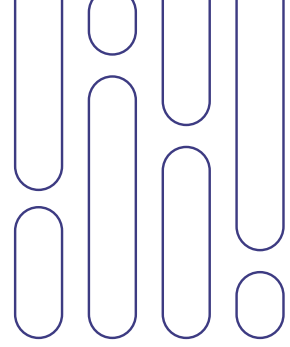
26 ژوئیه 2022

د. عبدالرؤف مصطفى الغنيمي

پژوهشگر امور سیاسی در موسسه بین المللی مطالعات ایران

RASANA
المعهد الدولي للدراسات الإيرانية
International Institute for Iranian Studies

فهرست

- 4..... نخست: اشکال و ویژگیهای تحولات کنونی بین المللی
- 10 دوم: تأثیر تحولات بین المللی بر رقابت میان ترکیه و ایران
- 15..... سوم: ترکیه و ایران از افزایش سطح رقابت در خاورمیانه چه اهدافی را دنبال می کنند
- 20 برآیند

در حالیکه جهان هنوز از زیر بار پیامدهای همه گیری کرونا و سوبه های آن که بزرگترین عامل تهدید بشردر تمام کره زمین و بدترین تأثیر بر اقتصادهای کشورهای و زندگی ملتها از ابتدای قرن بیست و یکم تا کنون بوده، قامت راست نکرده است، جهان شاهد تحولات بزرگی است که در درجه اول: ماهیت، ابزارها و اهداف سیاست خارجی کشورهای بزرگ و متوسط را تحت تأثیر قرار می دهند. در درجه دوم: بر سطوح رقابت میان کشورهای رقیب منطقه ای و تقریباً همپراز سایه می اندازند که برای گسترش نفوذ و تأمین منافع حیاتی و سرنوشت ساز خود در مناطقی که در راهبردهای بین المللی دارای اهمیت راهبردی است، تلاش می کنند. در درجه سوم: ترتیب اولویت مناطق جغرافیایی در دستور العمل قدرتهای بزرگ جهان که زمامدار نظام بین الملل کنونی هستند را تغییر داده نقشه محورها و ائتلافهای منطقه ای و بین المللی کنونی را تغییر می دهند که ممکن است ناشی از افزایش قدرت منطقه ای و بین المللی یک ائتلاف یا ظهور محورها و ائتلافهای منطقه ای و بین المللی تازه و رقیب باشد. در درجه چهارم: جایگاه منطقه ای کشورهای همپراز در رده بندی نظامهای فرعی منطقه ای را دگرگون می کنند.

ترکیه و ایران که دو قدرت منطقه ای همپراز هستند و در بسیاری از مناطق جغرافیایی چون خاورمیانه، دریای سرخ، شاخ افریقا، شرق افریقا و غرب آن، آسیای میانه و امریکای لاتین با یکدیگر به رقابت می پردازند و اکنون منطقه خاورمیانه به خاطر تحولات بین المللی کنونی و مخصوصاً با نزدیک شدن به پایان اعتبار پیمان لوزان در سال 2023 میلادی شاهد مرحله ای تازه و سرنوشت ساز رقابت میان این دو قدرت منطقه ای است. هر دو کشور در تلاشند تا از یک طرف، با استفاده از شرایط تازه خاورمیانه در راستای حمایت و تأمین منافع خود در مسائل حیاتی (مانند گاز طبیعی) خاورمیانه که ناشی از بحران انرژی به دلیل جنگ روسیه و اوکراین است، کاری انجام دهند و از سویی دیگر، برای پر کردن خلأ راهبردی ناشی از خروج نیروهای امریکایی تلاش نمایند. در چنین شرایطی هر کدام از آنها تلاش دارند با استفاده از ابزارهایی چون استفاده از نیروهای نظامی در مناطق نفوذ یا با قانع کردن کشورها در سایر مناطق جغرافیایی حوزه رقابت به پیوستن به ائتلاف و تقویت جبهه خود، و یا ترغیب کشورهای غیر عضو به عضویت در ائتلافها، بر دیگری غلبه نموده و جایگاه رهبری منطقه ای را از آن خود کنند.

این پژوهش به بررسی فاز تازه رقابت میان این دو کشور در منطقه خاورمیانه می پردازد. اکنون که منطقه خاورمیانه در راهبرد امریکا اولویت اول را ندارد و قدرتهای

جهانی نو ظهور در صدد پایه گذاری نظام جدید بین الملل هستند، این اوضاع بر خاورمیانه که یک منطقه برای تعیین رده بندی قدرت در نظام بین الملل است تأثیر دارد و در پی کاهش عرضه گاز توسط روسیه که در صدد است با استفاده از این اهرم کشورهای اروپایی را تحت فشار قرار دهد، این منبع انرژی که به عنوان عامل تازه و مهمی در رقابتهای بین المللی مطرح شده است، به وفور در برخی از کشورهای منطقه به صورت ذخایر گازی وجود دارد. این شرایط، رقابت میان ایران و ترکیه را شدت بخشیده است زیرا ایران که یکی از بزرگترین ذخایر گازی جهان را در اختیار دارد، در صدد است با استفاده از نیاز کشورهای اروپایی به منبعی جایگزین گاز روسیه تبدیل شود و روابط تجاری خود با کشورهای اروپایی را گسترش دهد. در این میان، ترکیه نیز در تلاش است تا گاز خاورمیانه را از طریق خاک خود به کشورهای اروپایی صادر کند که این امر می تواند شانس ایران را در تحکیم روابط تجاری با کشورهای اروپایی به مخاطره اندازد. علاوه بر آن، این دو کشور از دیرباز بر سر نفوذ در این منطقه ژئواستراتژیک رقابت داشته اند که این رقابت از یک سوناشی از رویکردهای این دو کشور است و از سویی دیگر به موقعیت ژئوپلیتیک و منابع خدادادی و بافت جمعیتی و دینی این منطقه مربوط می شود.

بنابراین، این پژوهش بر سه محور اصلی استوار است که محور اول: اشکال و ویژگیهای تحولات کنونی بین المللی و تغییرات قدرت در نظام کنونی بین الملل را مورد کنکاش قرار می دهد. محور دوم: تأثیر تحولات بین المللی بر رقابت ترکیه و ایران را به بحث می گیرد. و در نهایت، محور سوم نیز: اهداف ترکیه و ایران از شدت بخشیدن به رقابتهای در خاورمیانه را زیر ذره بین می برد.

نخست: اشکال و ویژگیهای تحولات کنونی بین المللی

تحولات بین المللی حاکی از دگرگونیهای اساسی است که پیامدهای آن محدود به یک کشور نمی شود بلکه اکثر کشورها را تحت تأثیر قرار می دهد. و همانطور که قبلا در مورد مراحل دگرگونی نظام بین الملل روی داد، این بار نیز این تحولات در همان سطح و یا در تمام سطوح رخ می دهد. تحولات حوزه سیاسی: مانند اینکه قدرتهای بین المللی نو ظهور پایه های نظام کنونی بین الملل را به چالش بکشند. یا اینکه قدرتهای بین المللی وارد ائتلافهای تازه ای شوند به گونه ای که با رویکرد نظام بین الملل تعارض داشته باشد. و قدرت برتر و یا قدرتهای بزرگ جهان که زمامدار نظام بین الملل هستند، با درک این تحولات، سیاست محاصره قدرتهای بین المللی نو ظهور را در پیش گیرند. تحولات

حوزه اقتصادی: مانند: بحرانهایی که اقتصاد جهانی را تحت تأثیر قرار می دهد همانند بحران کنونی انرژی که قدرتهای زمامدار نظام بین الملل نیز به تنهایی نتوانسته اند با این بحران مقابله نمایند. و این امر رقابت میان قدرتهای منطقه ای همپراز را تحت تأثیر قرار می دهد و آنان را برای نقش آفرینی بیشتر به تکاپو و می دارد. تحولات حوزه نظامی: مانند اینکه یک و یا چند قدرت بین المللی نوظهور علیه کشوری اعلام جنگ کند که در محور قدرت برتر دنیا قرار دارد. یا اینکه قدرتهای بین المللی نوظهور در صدد برآیند از لحاظ توانمندیهای نظامی خود را به قدرتهای برتر دنیا نزدیک کنند.

همچنین این تحولات می تواند الگوها، ابزارها و اهداف سیاست خارجی کشورهای زیادی را در جامعه جهانی-مخصوصاً قدرتهای منطقه ای توسعه طلب را-تحت تأثیر قرار دهد. و یا اینکه زمینه تغییرات نظام کنونی بین الملل را از نظام تک قطبی به نظام دو قطبی و یا چند قطبی و برعکس فراهم سازد. اکنون به بررسی بارزترین اشکال تحولات کنونی بین الملل می پردازیم که می تواند معادلات منطقه ای و بین المللی تازه ای را رقم بزند که به نوبه خود رقابت میان قدرتهای منطقه ای بر سر تصاحب جایگاه رهبری منطقه را تشدید نماید.

یک. روسیه پایه های نظام کنونی بین الملل را که از پایان جنگ سرد تا کنون محکم بوده، به چالش کشیده است

روسیه از ابتدای دهه دوم هزاره سوم، برای گسترش حوزه نفوذ خود در سطح بین الملل، در مناطق مختلف جغرافیایی جهان سیاستهای ضد امریکایی را در روی دست گرفته است. و برای ایجاد یک اردوگاه قدرت جهانی که با قدرت اردوگاه امریکایی - اروپایی مقابله کند دست به کار شده است. و دائماً در تلاش است تا با کاهش فاصله میان قدرتهای جهانی، این موازنه قوا را به زیان ایالات متحده تغییر دهد. روسیه همچنین علیه همپیمانان راهبردی اردوگاه غربی اعلان جنگ نموده است که نمونه آن حمله این کشور به اوکراین در فوریه 2022 میلادی است. با این اقدامات، روسیه پایه های نظام بین الملل را به چالش کشید. گفتنی است که ایالات متحده بعد از پایان جنگ سرد، با پیروزی بر اتحادیه جماهیر شوروی از اوایل دهه نود و با اعلان نظام نوین جهانی⁽¹⁾، این پایه های نظام بین المللی را استوار ساخت تا دوران سلطه انحصاری امریکا بر جهان را بنیان گذارد و سرآغاز دوران تازه ای را اعلام کند که ایالات متحده تنها پاسبان مشروعیت بین المللی باشد و در تصمیمات سیاسی، اقتصادی و نظامی بین المللی ید

(1)-Don Oberdorfer, Bush's talk of a 'New World Order' Foreign Policy Tool or mere Slogan?, (May 26, 1991), Accessed: Jun 10, 2022, <https://wapo.st/3xN7bSh>

طولایی داشته باشد. و به تنهایی رهبری جهان را بر عهده گرفته و به صورت یکجانبه و بدون نیاز به همپیمانان تاریخی، راهبردی و دیرینه ایالات متحده، دست به هر اقدامی بزند. روند صدور قطعنامه های سازمان ملل را مدیریت کند تا در خدمت منافع خودش باشد. در مقابل، کشورهای دیگر نیز نباید تصمیماتی بگیرند که با عظمت و سلطه جهانی امریکا در تضاد باشد و منجر به ایجاد نظم جدید بین الملل شود که امریکا سلطه طلبی یکجانبه خود را از دست بدهد.

اوکراین کشوری در محور اردوگاه غربی است. اردوگاه غرب، نظر به اینکه اعضای آن از بالاترین توانمندی نظامی و اقتصادی و متناسب با معیارهای جهانی برخوردارند و ایالات متحده به عنوان یکی از اعضای آن، به تنهایی بر نظام بین الملل سیطره دارد و از میان پنج عضو دائم شورای امنیت که حق وتو دارند، سه عضو آن مربوط به همین اردوگاه غربی است. در نتیجه، شورای امنیت نیز در اختیار آنان است. علاوه بر آن، این اردوگاه، قدرتمندترین ائتلاف نظامی جهان یعنی (پیمان ناتو) را دارد. بیانیه پایانی نشست سران روسیه و چین در فوریه 2022 میلادی در پکن، گویای آغاز مرحله تازه ای در روابط بین الملل است که به نفع اردوگاه غربی نیست⁽¹⁾. و بعد از آن، اقدام روسیه در حمله به اوکراین که از نظر روسها فضای تاریخی آنها محسوب می شود، به منزله زیر پا گذاشتن اصول بین المللی است که ایالات متحده بعد از پایان جنگ سرد آن را مستحکم ساخته بود و این پیام را به همراه دارد که دیگر فقط ایالات متحده و همپیمانان آن نیستند که در روند امور بین الملل تأثیرگذار باشند بلکه قطب های بین المللی نوظهوری نیز وجود دارند که نه تنها در روند امور بین الملل تأثیر گذار هستند بلکه قادرند تحولاتی در ماهیت نظام بین المللی ایجاد کنند و این نظام را به یک نظام چند قطبی بدل نمایند.

در نتیجه، دخالت روسیه در اوکراین بر نقشه ائتلافها و سیاست های منطقه ای و بین المللی و همچنین بر میزان رقابت میان کشورها در سطح منطقه و بین الملل سایه خواهد انداخت. زیرا بعد از جنگ اوکراین، روسیه به خاطر اینکه رهبران اروپا را از ارائه کمکهای تسلیحاتی به اوکراین بازدارد، از مسأله انرژی به عنوان اهرم فشار استفاده کرده و عرضه گاز به این کشورها را کاهش داده یا متوقف کرده است. در نتیجه، گاز طبیعی که برای بازیگران بین المللی و منطقه ای، یک مسأله حیاتی است، اکنون به یک بحران

(1) - kremlin, Joint Statement of the Russian Federation and the People's Republic of China on the International Relations Entering a New Era and the Global Sustainable Development, (Feb 4, 2022), Accessed: Jun 10, 2022, <http://en.kremlin.ru/supplement/5770>

بدل شده است. اکنون با ایجاد فاصله میان عرضه و تقاضای جهانی برای گاز، بازارهای انرژی جهان به طوری سابقه ای بحرانی شده است. کشورهای اروپایی برای رهایی از زیر بار فشار روسیه، به دنبال منبع جایگزینی به جای گاز روسیه هستند. این امر به رقابت میان کشورهای در عرضه گاز مورد نیاز اروپا دامن زده است و هر کدام تلاش دارند سهم بیشتری در عرضه گاز - به جای گاز روسیه - به اروپا را به خود اختصاص دهند.

دو. عقب نشینی آمریکا از مناطق ژئوپلیتیک

عقب نشینی هایی که آمریکا در دولت گذشته یعنی دولت ترامپ و دولت کنونی به رهبری جو بایدن داشته است، در کنار سایر تحولات کنونی بین المللی، یک تحول راهبردی بسیار مهم به شمار می رود؛ چرا که این اقدامات، عقب نشینی نظامی یک ابر قدرتی است که می تواند معادلات امنیتی و سیاسی و نیز توازن این معادلات را در مناطق ژئوپلیتیک که برای بازیگران منطقه ای و بین المللی اهمیت دارد، را حفظ کند. گفتنی است که این مناطق ژئوپلیتیک به خاطر ویژگیهای سیاسی، فرهنگی و نیز منابع اقتصادی و موقعیت ژئوپلیتیک که در اجرای خطوط انتقال انرژی (نفت و گاز طبیعی) دارند، برای بازیگران منطقه ای و بین المللی اهمیت دارند. از آن گذشته، منافع بسیاری از بازیگران منطقه ای و بین المللی در این مناطق به هم گره خورده اند. از مهمترین عقب نشینی های آمریکا می توان به عقب نشینی نیروهای نظامی آمریکا از منطقه خاورمیانه و خروج آنها از منطقه آسیای میانه و مخصوصاً افغانستان اشاره کرد. عقب نشینی های نظامی آمریکا به این دلیل حائز اهمیت است که با ایجاد یک خلأ راهبردی به قدرتهای منطقه ای توسعه طلب میدان می دهد تا برای پر کردن این خلأ و گسترش نفوذ خود در منطقه با یکدیگر به رقابت بپردازند. به قول ارسطو، سیاست همچون طبیعت از خلأ بیم دارد. و ما شاهد بودیم که در پی عقب نشینی قدرتهای استعماری کهن چون فرانسه، بریتانیا از قاره آسیا، افریقا و منطقه خاورمیانه، دولت سابق آمریکا به رهبری آیزنهاور در دهه شصت قرن بیستم، در رقابتی که با اتحادیه جماهیر شوروی سابق داشت، برای پر کردن خلأ ناشی از این عقب نشینی فرانسه و بریتانیا و گسترش سلطه آمریکا در این مناطق اقدام نمود تا جلوی خطر پیشروی کمونیسم به سوی مناطق آسیایی، افریقایی و خاورمیانه را بگیرد.

از این رو، می بینیم که خلأ راهبردی که در پی خروج نیروهای نظامی آمریکا از خاورمیانه و آسیای میانه به وجود آمده، نه تنها در تاریخ این مناطق ژئواستراتژیک بلکه در روندهای امنیت منطقه ای و توازن قوا در خاورمیانه و آسیای میانه آغاز یک مرحله تازه به حساب می آید که قدرتهای رقیب مانند ترکیه و ایران برای پر کردن خلأ ناشی از خروج آمریکا و

نیز تقویت نفوذ راهبردی خود در این مناطق به تکاپو افتاده اند. زیرا خاورمیانه و همچنین افغانستان که امریکا نیروهای خود را از آن خارج نموده و در وسط، جنوب و غرب آسیا قرار دارد که از لحاظ ژئوپلیتیک دارای اهمیت فوق العادی هستند. کالاهای راهبردی در سطح جهان از این مناطق ترانزیت می شوند و این مناطق راههای حرکت تجارت جهانی را به یکدیگر متصل می سازد. همچنین بخش‌های مهمی از پروژه های انتقال انرژی و بنادر تجاری بین المللی و همچنین راه ابریشم چین در این مناطق اجرا می شود⁽¹⁾. به همین سبب بسیاری از کشورها نفوذ در این مناطق را در برنامه های ژئواستراتژیک خود قرار داده اند. و منافع حیاتی بازیگران منطقه ای و بین المللی در این منطقه به هم گره خورده است. در نتیجه، شاه کلید اجرای پروژه های برون مرزی، حضور در این مناطق است.

سه. تحولات قدرت در نظام کنونی بین الملل

ساختار هرمی که بازیگران در نظام بین الملل را از لحاظ قدرت فراگیر رتبه بندی می کند، حاکی از تغییرات بنیادین است و نشان می دهد که چین و روسیه با قدرت در صحنه بین الملل صعود می کنند. صعود این دو قدرت جهانی، تنها به کم کردن فاصله قدرت فراگیر با قدرت امریکا که در رأس نظام بین الملل قرار دارد، و گسترش حوزه نفوذ خود به مناطق حیاتی که حیاط خلوت و مناطق نفوذ دیرینه امریکا به شمار می رفت، و نیز ایجاد ساختارهای امنیتی و ائتلافهای نظامی و اقتصادی در سطح جهان در راستای مقابله با امریکا از جمله سازمان همکاری شانگهای، گروه جهانی اقتصادی بریکس، بانک آسیایی برای سرمایه گذاری در زیر ساختها و غیره محدود نمی شود بلکه این قدرتهای نوظهور با پایه گذاری نظام بین المللی چند قطبی و تغییر موازنه قوا به زیان امریکا، عملاً سلطه انحصاری ایالات متحده را به چالش کشیده اند.

نتایج به دست آمده از محاسبه توزیع قدرت جهانی با استفاده از فرمول دیوید سینگر، میان ایالات متحده، چین و روسیه و با در نظر داشت چندین شاخص از جمله تولید ناخالص ملی، حجم تجارت خارجی، میزان بدهی خارجی، میزان کمکهای خارجی، میزان قدرت نظامی، میزان بودجه نظامی و میزان محبوبیت در میان افکار عمومی در سطح جهان به عنوان رهبر جهان، نشان می دهد که توزیع قدرت جهانی کنونی به شرح زیر است: ایالات متحده 38,1 درصد، چین 34,5 درصد و روسیه 27,2 درصد قدرت

(1) -دکتر ناجی خلیفه الدهان، ویدئوهای رقابت بر سر افغانستان بعد از خروج امریکا، مرکز پژوهشها و مطالعات راهبردی امیه، (30 جولای 2021م)، تاریخ بازدید: 7 ژوئن 2022م، <https://bit.ly/3OnAcuf>

جهانی را به خود اختصاص داده است و این یعنی نظام بین الملل اندک اندک به سوی چند قطبی شدن در حال حرکت است⁽¹⁾.

این تحولات، ایالات متحده را برآن داشته است که با تدوین راهبردها و تغییر سیاستها، در مناطق مختلف جغرافیایی که فضای حیاتی رقبا به حساب می آید، ائتلافهای نظامی تازه و قدرتمندی ایجاد کند تا از یک سو، رقبا را خود را مهار نماید و آنها را به محاصره در آورد و از سویی دیگر، سلطه انحصاری خود را بر جهان همچنان حفظ نماید. در نتیجه، دیگر مهار قدرتهای منطقه ای توسعه طلب در برنامه های بازیگران بین المللی رقیب مخصوصا بازیگری به نام امریکا، از اولویت برخوردار نیست. همچنین، دیگر منطقه خاورمیانه نیز در راهبرد امریکا اولویت خود را از دست داده و اکنون مخصوصا بعد از اینکه با امضای پیمان ابراهیم امنیت اسرائیل در خاورمیانه بهتر شده است، امریکا برای مهار و به محاصره در آوردن غول چینی توجه خود را به شرق معطوف نموده است. در نتیجه، فشارهای بین المللی از سوی نظام تک قطبی بین الملل و بازیگران نو ظهور در عرصه بین الملل بر قدرتهای منطقه ای توسعه طلب که منافع آنها با منافع این قدرتهای بین المللی در تضاد است، کاسته شده است.

فرضیه های مکاتب قدرت می گویند که وقتی سیاستهای سختگیرانه ای از سوی نظام بین المللی بر همه قدرتهای رقیب منطقه ای اعمال شود، این قدرتهای رقیب، به اصل "تأخیر رقابت" روی می آورند و بدون اینکه رقابت موجود میان خود را از یاد ببرند، از رقابت با یکدیگر در مناطق نفوذ صرف نظر می کنند تا بلکه در مقابله با فشارهای قدرت جهانی که زمام نظام جهانی را در اختیار دارد، به یک دستاورد جمعی برسند. و برعکس، زمانی که فشارهای بین المللی از جانب نظام جهانی و مخصوصا نظام جهانی تک قطبی کاهش یابد و یا از بین برود، رقابت میان این قدرتهای رقیب منطقه ای شدت می گیرد.

از این رو می بینیم که در اوایل دوره رئیس جمهور پیشین امریکا دونالد ترامپ که شاهد افزایش فشارهای امریکا بر هر دو کشور ترکیه و ایران بود، میزان رقابت میان ترکیه و ایران نیز کاهش یافت و آنکارا که خود نیز تحت تحریمهای امریکا قرار داشت با اعمال تحریمهای امریکا علیه تهران مخالفت کرد. اما در دوره رئیس جمهور اسبق امریکا یعنی اوباما و همچنین رئیس جمهور کنونی یعنی جو بایدن که حفظ جایگاه بین المللی امریکا، توجه دولت را به خود معطوف داشته و در نتیجه فشارها بر هر دو کشور کاهش

(1) - دکتر ولید عبدالحی، توزیع کنونی قدرت جهانی، ژئوپلیتیک، (25 می 2022م)، تاریخ بازدید: 10 ژوئن 2022م، <https://bit.ly/3tRLWoe>

یافته است، می بینیم که بار دیگر این دو قدرت منطقه ای در روندهای امور منطقه ای با یکدیگر وارد رقابت شده اند.

این تحولات نشان می دهد که وقتی عرضه کالاهای راهبردی به بازیگران بین المللی صنعتی به شدت کاهش یابد و این امر به ظهور بازیگران تازه ای منجر شود، اولویتهای رقابت میان قدرتهای بین المللی و منطقه ای نیز دستخوش تغییر می شود. این امر سبب می شود که در درجه اول: به خاطر تقاضای بالا و کاهش عرضه گاز، بحران انرژی وخیم تر شود. در درجه دوم: کشورها و مناطقی که دارای ذخایر گاز طبیعی هستند اهمیت یافته و در صدر توجه قدرتهای بین المللی و منطقه ای قرار می گیرند. در درجه سوم: قدرتهای بین المللی و منطقه ای برای تداوم عرضه گاز و تقویت جایگاه خود، به خاطر تضاد منافع، بر سر خطوط انتقال گاز به سطح و میزان رقابت با یکدیگر می افزایند. در درجه چهارم: در راهبرد امریکا، برخی مناطق جغرافیایی مانند خاورمیانه اولویت خود را از دست داده و در مقابل، برخی مناطق دیگری چون شرق آسیا حائز اهمیت می شوند. بازیگران بین المللی برای حفظ و یا کسب جایگاه خود در نظام بین الملل توجه خود را به این تحولات معطوف می دارند و این امر به نوبه خود، به افزایش رقابت میان ترکیه و ایران دامن زده و به کاهش فرصتهای همکاری میان این دو کشور منجر می شود.

دوم: تأثیر تحولات بین المللی بر رقابت میان ترکیه و ایران

تحولات بین المللی، پیدایش سه عامل اساسی را رقم زده است که می توانند به رقابت میان ترکیه و ایران دامن بزنند. عامل اول: ایجاد خلأ راهبردی و فراهم شدن فرصت فعالیت برای گسترش نفوذ در چندین منطقه جغرافیایی در پی خروج نیروهای امریکایی است. عامل دوم: کاهش درجه اولویت خاورمیانه در راهبرد امریکا است. عامل سوم: درگیر بودن قدرتهای جهانی به حفظ و ارتقای جایگاه خود در نظام بین الملل و همچنین درگیر بودن آنها در جنگ اوکراین است. عامل چهارم: مطرح شدن مسأله گاز طبیعی به عنوان عامل تازه رقابت میان دو کشور ایران و ترکیه که هر کدام تلاش می کنند بیشترین سهم در پاسخگویی به نیاز اروپا به گاز را بر عهده گیرند. گفتمنی است که اروپا به دنبال منبعی برای جایگزین کردن با گاز روسیه است. اکنون به نشانه های تأثیر تحولات بین المللی بر رقابت ترکیه و ایران مخصوصاً در خاورمیانه می پردازیم که عبارتند از:

یک تنش دو جانبه نظامی در مناطق ژئواستراتژیک نفوذ:

ترکیه و ایران برای پر کردن خلأ و رقابت با یکدیگر بر سر گسترش نفوذ و همچنین حمایت از منافع حیاتی خود در دو نقطه از خاورمیانه به استفاده از گزینه نظامی متوسل شده اند:

الف. عراق: شدت یافتن رقابت ترکیه و ایران در شمال عراق⁽¹⁾ ناشی از چندین عامل است که در رأس آنها مطرح شدن پرونده گاز اقلیم کردستان عراق به عنوان عامل تازه ای برای تشدید درگیری در مناطق مورد رقابت قرار دارد. در پی گفتگوها میان رجب طیب اردوغان رئیس جمهور ترکیه و نچيروان بارزانی رئیس اقلیم در فوریه 2022 میلادی در آنکارا، و ادامه گفتگوها در حاشیه نشست مجمع دیپلماسی آنتالیا در مارچ 2022 میلادی، دولت ترکیه با حکومت کردستان عراق در مورد سازوکار صدور گاز اقلیم کردستان به ترکیه و اروپا به تفاهم رسیده اند.

عامل دوم به تصمیم رهبری اقلیم در مورد صدور گاز به کشورهای خارج ارتباط دارد. سفرهای دوره ای رهبری اقلیم به آنکارا، دوحه، أبو ظبی و لندن با هدف بازاریابی برای گاز کردستان عراق و برای اینکه اقلیم کردستان به یکی از صادر کنندگان تازه جهانی انرژی بدل شود، دلیل بر همین امر است. مسرور بارزانی نخست وزیر اقلیم کردستان در اجلاس جهانی انرژی در 28 مارچ 2022 میلادی در دبی، بر تصمیم اقلیم مبنی بر مشارکت در پاسخگویی به تقاضای روز افزون جهانی انرژی تأکید کرد⁽²⁾. و اکنون اقلیم در راستای تقویت استقلال اقتصادی خود به تکاپو افتاده است تا برای گاز خود بازاریابی کند. نیاز اروپا به گاز طبیعی، یک فرصت تاریخی برای اقلیم کردستان است تا استقلال اقتصادی خود را محقق کند.

اقلیم ذخیره گازی زیادی دارد که به حدود 5,6 تریلیون متر مکعب تخمین زده می شود⁽³⁾. و طبق آمارهای حکومت کردستان، در حال حاضر این اقلیم روزانه حدود 1,14 میلیون متر مکعب گاز تولید می کند⁽⁴⁾. و این، اقلیم کردستان را در لیست مهمترین

(1) * منطقه شمال عراق از لحاظ جغرافیایی شامل کردستان عراق می شود که سه استان عراق یعنی دهوک، اربیل و سلیمانیه را در خود جای داده است و همچنین مناطق مورد مناقشه میان دولت مرکزی و کردستان عراق یعنی کرکوک، سنجار، مخمور، دافوق، خانقین، طوز و خرما تو نیز جزو اقلیم کردستان عراق به شمار می رود.

(2)-Reuters, Iraqi Kurdistan has energy capacity to help Europe, says Iraqi Kurdish PM, (Mar 28, 2022), Accessed: Jun 9, 2022, <https://reut.rs/3MAX9st>

(3) -اسپوتنیک عربی، اقلیم کردستان عراق.. از لحاظ ذخیره گاز طبیعی در جایگاه هفتم جهانی قرار دارد، (22 ژانویه 2022م)، تاریخ بازدید: 6 ژوئن 2022م، <https://bit.ly/3ttfCAw>

(4) -پایگاه اینترنتی حکومت اقلیم کردستان عراق، متن سخنرانی نخست وزیر اقلیم کردستان عراق در نشست جهانی انرژی در دبی، (18 مارچ 2022م)، تاریخ بازدید: 7 ژوئن 2022م، <https://bit.ly/3ztvV4p>

صادرکنندگان جهانی گازی گنجانند و به یک بازیگر جهانی در حوزه گاز بدل می‌کند. به باور صاحب نظران، این مقدار گازی که در اقلیم وجود دارد، می‌تواند پاسخگوی تقاضای بسیاری از بازارهای منطقه ای و بین‌المللی باشد. و بخشی از نیاز ترکیه و کشورهای منطقه و کشورهای اروپایی به گاز را برای چندین سال تأمین کند. و همین امر نگرانیهای ایران و روسیه را برانگیخته است.

عامل سوم: این است که دو کشور ترکیه و ایران در رقابت بر سر گاز، به گزینه نظامی متوسل شده اند اما برای پنهان کردن واقعیت مسأله، بهانه های گوناگونی برای عملیات نظامی خود مطرح می‌کنند. ایران در ماه مارچ 2022 میلادی حدود 10 موشک بالستیک فاتح 110 از داخل خاک خود به ارپیل پرتاب کرد. هرچند ایران هدف از این حملات موشکی را پایگاههای حزب دموکرات کردستان ایران در ارپیل و نیز پایگاههای جاسوسی اسرائیلی عنوان کرد⁽¹⁾، اما این موشک ها منزل رئیس ” گروه کار ” کرد که مأموریت احداث خط لوله گاز به ترکیه را بر عهده داشت مورد هدف قرارداد⁽²⁾. در مقابل، ترکیه برای ارسال یک پیام قاطع بازدارنده، در اوایل 2022 میلادی از اجرای عملیات نظامی تازه ای به نام ” عملیات پنجه قفل ” خبر داد. و به بهانه حمله به مواضع حزب کارگران کردستان که مخالف ترکیه است، در تاریخ 5 می 2022 میلادی، شهر چمچمال را هدف حملات موشکی قرارداد. و در پاسخ، توپخانه ایران برای بار دوم، در تاریخ 11 می 2022 میلادی تعدادی از مواضع کرد در منطقه مرزی سیدکان را زیر آتش خود گرفت⁽³⁾. این اقدامات گویای این واقعیت است که مسأله گاز تا چه اندازه برای هر دو کشور ترکیه و ایران، حیاتی است.

شدت تنشها میان ترکیه و ایران در شمال عراق در مقایسه با تنش آفرینی های قبلی در اوایل دوران رقابت ترکیه و ایران بر سر گسترش منطقه نفوذ در شمال عراق در دوره های پیشین، نشان دهنده یک تحول بنیادین در مسأله رقابت میان دو کشور است. این مسأله به خاطر ارتباط با منافع اقتصادی برای هر دو کشور، به یک مسأله حیاتی برای ترکیه و ایران بدل شده است. و اکنون رقابت میان این دو کشور وارد مرحله کاملاً حساس شده است. زیرا موفقیت سیاست های هر کدام از طرفین در قبال پرونده گاز کردستان عراق، یک دستاورد مهم و یک پیروزی راهبردی برای طرف برنده و زیان هنگفت برای

(1)- خبرگزاری باشگاه خبرنگاران، سپاه پاسداران: مرکز توطئه و شرارت صهیونیست ها در ارپیل را هدف قرار دادیم، (22 اسفند 1400)، تاریخ بازدید: 2 آوریل 2022م، <https://bit.ly/3H1D1yC>

(2)- Reuters, Exclusive Iran struck Iraq target over gas talks involving Israel - officials, (Mar 28, 2022), Accessed: Jun 9, 2022, <https://reut.rs/39GR5S8>

(3)- خبرگزاری تسنیم، نیروی زمینی سپاه مقر تروریست ها در ارپیل را زیر آتش توپخانه گرفت، (21 اردیبهشت 1401)، تاریخ بازدید: 29 می 2022م، <https://bit.ly/3wjM2OF>

طرف دوم به حساب می آید. و این مسأله بر میانگین قدرت فراگیر هر دو کشور تأثیر می گذارد؛ به ویژه اینکه دو کشور ترکیه و ایران بر سر پیشسازی منطقه ای با یکدیگر رقابت می کنند. از این رو، هر دو طرف بر این امر واقف هستند که از دست دادن این مسأله حیاتی (یعنی منفعت اقتصادی گاز کردستان عراق) به معنای ضرر هنگفتی است که ممکن است قدرت فراگیر هر دو کشور را تحت تأثیر قرار دهد. لذا انتظار می رود که هر دو طرف به اقدامات قاطع خود از جمله استفاده از گزینه نظامی همچنان ادامه دهند. زیرا موفقیت یکی از طرفین در جذب این منفعت حیاتی، به معنای کاهش قدرت و توانمندیهای طرف دیگر است. و این امر، وضعیت رقابت و درگیری میان دو کشور در تمام مناطق رقابت را افزایش می دهد.

ب. در سوریه: همانطور که ترکیه و ایران در شمال عراق به گزینه نظامی روی آورده اند، در شمال سوریه نیز به این گزینه متوسل شده اند؛ زیرا هر دو کشور عراق و سوریه به خاطر مسائل ژئوپلیتیک، اقتصادی، امنیتی و تاریخی در راهبرد توسعه طلبی ترکیه و ایران از جایگاه ویژه ای برخوردارند و بر سر کریدورهای راهبردی قرار دارند که ترکیه و ایران در راستای احیای شکوه امپراتوری گذشته، پروژه های توسعه طلبانه خود را از این مسیرها دنبال می کنند. شبه نظامیان وابسته به ایران در سوریه پایگاه نظامی ترکیه در شمال غرب سوریه، در روستای غربی حلب و در منطقه ای که به " منطقه چهارم کاهش تنش " از آن یاد می شود، بمباران کردند. البته، شبه نظامیان وابسته به ایران قبل از این اقدام، تجهیزات نظامی خود را در مناطق عملیات سپرفرات و شاخه زیتون مستقر کردند و " لشکر قاسم سلیمانی " که نیروهای وابسته به حزب الله هستند، جاده ای که عفرین و اعزاز را در شمال حلب به هم پیوند می دهد و در کنترل نیروهای ترکیه قرار دارد، زیر آتش گرفتند. در پاسخ، نیروهای وابسته به ترکیه نیز در اواسط ماه می 2022 میلادی مواضع نیروهای ایرانی را مورد حمله قرار دادند که حداقل 12 کشته برجای گذاشت⁽¹⁾. قضیه به اینجا ختم نشد بلکه آنکارا در ماه ژوئن 2022 میلادی با اعلام یک عملیات نظامی تازه ای در شمال سوریه اقدامات نظامی خود را شدت بخشید. ترکیه هدف از این عملیات را مبارزه با حزب کارگران کردستان در شرق فرات عنوان کرد که از دیدگاه ترکیه یک گروه تروریستی به شمار می رود. ترکیه برای ممانعت از پیدایش

(1)-مرکز پژوهشهای جسور، شبه نظامیان ایرانی در شمال غرب، دست به تنش آفرینی های تازه ای زدند، (16 می 2022م)، تاریخ بازدید: 8 ژوئن 2022م، <https://bit.ly/3O3RZqA>

آنچه "گذرگاه تروریستی" می خواند در صدد است در مرزهای جنوبی اش منطقه امن ایجاد کند که تا عمق 30 کیلومتری داخل خاک سوریه امتداد می یابد.

درگیر شدن بازیگران بین المللی در جنگ اوکراین و کاهش اولویت منطقه خاورمیانه در راهبرد امریکا، دو عامل اصلی است که به ترکیه و ایران میدان داد تا برای گسترش حوزه نفوذ خود در دو کشور عراق و سوریه به تکاپو افتند. به عنوان مثال، درگیر شدن روسیه در جنگ اوکراین باعث به وجود آمدن خلأ در سوریه شد و به ترکیه و ایران میدان داد تا برای گسترش حوزه نفوذ خود در سوریه وارد رقابت شوند. گفتنی است این رقابت بیشتر در مناطقی جریان دارد که دارای کالاهای راهبردی مانند گاز طبیعی است که نه تنها برای دو کشور ترکیه و ایران بلکه برای بسیاری از بازیگران منطقه ای و بین المللی یک مسأله حیاتی به شمار می رود.

دو. رقابت اقتصادی متقابل، برای تقویت نفوذ

دولت ابراهیم رئیسی با روی دست گرفتن دیپلماسی فعال اقتصادی، روابط تجاری خود را با بسیاری از کشورها در حوزه های مختلف جغرافیایی چون کشورهای عربی مانند قطر، عمان، سوریه و کشورهای افریقایی مانند گانا و سیرالئون و با کشورهای آسیای میانه مانند تاجیکستان، قزاقستان و ترکمنستان و ونزوئلا در امریکای لاتین تقویت می کند و همزمان، مناسبات تجاری خود را با دو کشور چین و روسیه که در سطح منطقه و بین الملل تأثیر گذار هستند، استحکام می بخشد. ایران با روی دست گرفتن دیپلماسی فعال اقتصادی علاوه بر آنکه تلاش می کند تأثیر تحریمها بر اوضاع داخلی را برای همیشه از بین ببرد، می کوشد نفوذ خود را در مناطق جغرافیایی راهبردی که در آنجا با ترکیه منافع مشترک دارد، افزایش دهد. بی تردید، کاهش فشارهای بین المللی بر ترکیه و ایران، راه را برای آنها هموار ساخته تا در راستای کسب میانگین قدرت لازم برای تصاحب پیشتازی منطقه ای، به گسترش حوزه نفوذ خود بپردازند.

در مقابل، ترکیه خود را به دشمنان منطقه ای ایران نزدیک کرده است. از یک سو، با بهبود روابط آنکارا و ریاض در پی سفر رجب طیب اردوغان رئیس جمهور ترکیه به ریاض در آوریل 2022 میلادی، و به دنبال آن و قبل از سفر بایدن رئیس جمهور آمریکا به منطقه خاورمیانه، دیدار امیر محمد بن سلمان ولی عهد عربستان سعودی از آنکارا در خلال سفر دوره ای اش در ژوئن 2022 میلادی که به قاهره و امان نیز سفر داشت، روابط عربستان سعودی و ترکیه وارد مرحله تازه ای شده است. ایران نگران است که مبادا هرگونه نزدیکی عربستان سعودی و ترکیه به تشکیل یک ائتلاف تازه سنی ضد ایرانی در خاورمیانه منجر شود و در مناطق نفوذ ایران مانند عراق، سوریه، لبنان و یمن جلوی

نفوذ ایران را بگیرد. از سویی دیگر، مسأله ای که بیش از هر چیزی آینده صادرات گاز ایران را تحت تأثیر قرار می دهد نزدیکی ترکیه و اسرائیل است که در نیمه اول سال 2022 میلادی محقق شده است. و ایده احداث خط لوله انتقال گاز ترکیه - اسرائیل که به خط لویاتان معروف است، بار دیگر با هدف ایجاد جایگزینی برای گاز ایران و روسیه مطرح شده است. و اظهارات رئیس جمهور ترکیه در فوریه 2022 میلادی که گفت ترکیه و اسرائیل می توانند برای انتقال گاز طبیعی به اروپا با یکدیگر همکاری کنند⁽¹⁾، دلیل بر همین واقعیت است.

این تغییر موضع ترکیه در قبال ریاض و تل آویونه تنها به پیدایش منبع جایگزینی به جای گاز روسیه می انجامد بلکه همکاری ترکیه و کردستان عراق در زمینه گاز طبیعی را نیز به دنبال دارد که این امر می تواند بر آینده صادرات گاز ایران به مشتریان اروپایی اش سایه افکند.

سوم: ترکیه و ایران از افزایش سطح رقابت در خاورمیانه چه اهدافی را دنبال می کنند

اهمیت خاورمیانه در راهبرد ترکیه و ایران تنها ناشی از وسعت جغرافیایی یا تعداد جمعیت یا فراوانی منابع طبیعی و خدادادی آن نیست بلکه موقعیت آن نیز در این مسأله نقش دارد. این منطقه در وسط حوزه ژئوپلیتیک ویژه ای در جهان واقع است که برای توسعه طلبی و افزایش حوزه قدرت و نفوذ و نیز کسب جایگاه پیشتاز منطقه ای ترکیه و ایران، فضای حیاتی به شمار می رود. از این رو، منطقه خاورمیانه در طول تاریخ کانون رقابت میان امپراطوری ها بوده است و تسلط بر این منطقه به معنای این است که کشور مورد نظریک ابر قدرت است که توانسته در این منطقه نفوذ کند. و ناکام شدن یک قدرت در این منطقه به معنای کاهش نقش آفرینی آن در سطح جهان است. اکنون به مهمترین اهداف ترکیه و ایران در استفاده از گزینه نظامی در مناطق نفوذ در خاورمیانه می پردازیم و با ابزارهای اقتصادی که این دو کشور در گسترش نفوذ خارج از منطقه خاورمیانه استفاده می کنند، مقایسه ای خواهیم داشت:

یک. اهداف ترکیه: هدف اصلی آنکارا از توسل به گزینه نظامی در دو کشور عراق و سوریه این است که برای حمایت از منافع حیاتی خود در این دو کشور به طور اخص، و در خاورمیانه به طور عموم، از شرایط کنونی جهان و سرگرم شدن بازیگران بین

(1)-Reuters, Exclusive Iran struck Iraq target over gas talks involving Israel - officials, (Mar 28, 2022), Accessed: Jun 8, 2022, <https://reut.rs/3mCXQHl>

المللی در مناطقی غیر از خاورمیانه، استفاده کند و با گسترش حوزه نفوذ برای کسب موقعیت پیش‌تاز منطقه ای جایگاه خود را تحکیم بخشد. به ویژه اینکه تاریخ اعتبار پیمان لوزان⁽¹⁾ که مانعی بر سر راه سیطره ترکیه بر مناطق نفوذ تاریخی اش بود، با حلول سال 2023 میلادی به پایان می رسد. علی رغم اینکه بخش اعظم گاز مورد نیاز ترکیه از روسیه تأمین می شود به گونه ای که با وجود گاز روسیه و آذربایجان، ترکیه از گاز ایران بی نیاز است و نیازی هم به مذاکره برای گاز کردستان ندارد اما با این همه، ترکیه به گزینه نظامی متوسل شد تا این پیام را به ایران برساند که گاز کردستان منافع حیاتی ترکیه محسوب می شود. البته ترکیه با این اقدام، اهداف دیگری را نیز دنبال می کند که در اینجا به آنها اشاره ای خواهیم داشت:

الف. خنثی سازی اهرم فشار ایران: ترکیه در صدد است تا اهرم فشار ایران علیه این کشور را خنثی کند. هرچند که گاز وارداتی از ایران بعد از گاز روسیه و آذربایجان در مرتبه سوم جای دارد، اما با توجه به اهمیت گاز در صنعت ترکیه، این احتمال وجود دارد که ایران از این اهرم برای فشار بر ترکیه استفاده کند تا مواضع این کشور را در مسائلی که به ایران مربوط می شود تحت تأثیر قرار دهد که این اقدام نیز بخشی از رقابت ترکیه و ایران بر سر پیش‌تازی منطقه ای صورت می گیرد.

ب. کاهش میانگین قدرت ایران: ترکیه تلاش دارد با پیشبرد گفتگوها با طرف کردستان عراق، گاز اقلیم کردستان را جایگزین گاز وارداتی از ایران کند و با این کار، تلاشهای ایران برای افزایش قدرت در چارچوب رقابت دو کشور که در چندین منطقه رقابت داخل و خارج اقلیم جریان دارد، را خنثی کند. در آینده که تحریمها برداشته شود، منابع انرژی ایران یکی از مهمترین مؤلفه های قدرت این کشور خواهد بود. لذا، تهران تلاش دارد برنامه های خود را برای صدور نفت و گاز به مشتریان منطقه ای و بین المللی و در رأس آنها مشتریهای اروپایی اجرایی کند.

ج. تقویت میانگین قدرت فراگیر ترکیه: ترکیه تلاش دارد با تبدیل شدن به محور انرژی و محل عبور خطوط انتقال انرژی به سوی کشورهای اروپایی، میانگین قدرت فراگیر خود را افزایش داده و جایگاه منطقه ای خود را تقویت نماید. و از این راه، هدف راهبردی خود را در ایجاد توازنی که مانع تسلط ایران و روسیه بر منابع انرژی صادراتی

(1) * پیمان لوزان سال 1923 میلادی: بعد از پایان جنگ دوم جهانی و در 24 جولای 1923 میلادی، میان ترکیه از یک سو و کشورهای متفقین که برنده جنگ بودند از سوی دیگر، به امضا رسید. این پیمان به امپراطوری عثمانی و خلافت اسلامی پایان داد و جمهوری لائیک ترکیه جای آن را گرفت. به موجب این پیمان کشورهای چوچون مصر، عراق، سودان، لیبی، قبرص، و کشورهای سرزمین شام که بخشی از امپراطوری عثمانی بودند، از حاکمیت ترکیه خارج شدند. و تنگه بوسفور هم به عنوان یک گذرگاه آبی بین المللی شناخته شد که ترکیه دیگر حق دریافت کمرک را نداشت. برای اطلاعات بیشتر به این لینک رجوع کنید: <https://bit.ly/30thb90>

به اروپا شود، تحقق بخشد. به همین منظور، ترکیه در سوریه دست به اقدام می زند؛ زیرا سوریه حلقه وصلی برای عبور خطوط انتقال انرژی به ترکیه است تا با عبور خطوط انتقال انرژی از ترکیه به کشورهای اروپایی علاوه بر اینکه برای این کشور درآمد زایی داشته باشد، اهرم فشاری نیز در دست ترکیه باشد.

دو. اهداف ایران: ایران برای ممانعت از اجرای پروژه های گازی که اخیراً کردستان عراق و ترکیه در مورد آن به تفاهم رسیده اند، به گزینه نظامی در عراق متوسل شده است. در شرایطی که تحریمهای سخت به نابسامانی اوضاع اقتصادی و معیشتی منجر شده و اعتراضات مردمی را به دنبال داشته است، تلاشهای ترکیه و کردستان عراق برای صدور گاز اقلیم به ترکیه و اروپا تهدیدی برای منافع اقتصادی ایران است که به عنوان یکی از عرضه کنندگان بالقوه جهانی گاز محسوب می شود. از این رو، ایران اهدافی را دنبال می کند که در اینجا به آنها اشاره می کنیم:

الف. تداوم اهرم فشار ایران بر ترکیه: علی رغم اینکه گاز صادراتی ایران به ترکیه در مقایسه با گاز وارداتی این کشور از روسیه و آذربایجان بسیار ناچیز است، اما همین مقدار نیز برای ایران در راستای کاهش آثار تحریمها، مهم است. به عنوان مثال، مصرف گاز طبیعی ترکیه در طول سال 2020 میلادی تقریباً 46,6 میلیارد متر مکعب بوده است که بخش اعظم آن یعنی 31,8 میلیارد متر مکعب را روسیه تأمین کرده و 11,1 میلیارد متر مکعب دیگر را آذربایجان تأمین کرده است و کمترین سهم یعنی 5,1 میلیارد متر مکعب دیگر از ایران وارد شده است⁽¹⁾ و بر اساس آماري که در گزارش سال 2021 میلادی آژانس بین المللی انرژی آمده، 16 درصد واردات گاز ترکیه در سال 2020 میلادی را به خود اختصاص می دهد. ایران نیک می داند که اگر کردستان عراق به عنوان بازیگر تازه و بالقوه در حوزه گاز، صادرات گاز خود را به ترکیه آغاز کند، این امر تا چه اندازه می تواند اهرم فشار ایران علیه ترکیه را بی اثر سازد. گفتنی است که تهران با درک اهمیت گاز در فعالیت های صنعتی ترکیه، از این اهرم برای تأثیرگذاری بر مواضع ترکیه در قبال پرونده هایی که به ایران مربوط است، استفاده می کند.

ب. تمایل به سهم گیری در تأمین بخشی از نیاز گاز اروپا: ایران نگران است که مبادا پیامدهای همکاری ترکیه و کردستان عراق در حوزه انرژی، بر برنامه های آینده تهران برای صادرات گاز بعد از لغو تحریمها به ترکیه و کشورهای اروپایی سایه افکند. در عین حال، تهران در تلاش است با استفاده از شرایط کنونی و با استفاده از اهرم گاز طبیعی، روابط

(1)-Natural gas, Iran, Statistical Review of World Energy 2021, Accessed: Jun 10, 2022, <https://on.bp.com/39iL6CS>

خود را با کشورهای اروپایی تحکیم نماید. از این رو، تلاشهای آنکارا و اربیل برای انتقال گاز کردستان عراق به ترکیه و اروپا که منبعی برای جایگزینی با گاز روسیه است، سبب می شود که دیگر گاز ایران جایگزین گاز روسیه نشود و فرصت راهبردی ایران به هدر برود. و همین امر به شدت ایران را نگران ساخته است. علاوه بر آن، قراردادهای طولانی مدت عرضه انرژی میان ترکیه و اقلیم کردستان، برنامه های آینده ایران برای افزایش صادرات گاز را تحت تأثیر قرار می دهد؛ به ویژه اینکه آنکارا هنوز گفتگوها در مورد تمدید قرارداد واردات گاز از ایران که در سال 2026 میلادی به پایان می رسد را آغاز نکرده است. و این یعنی ترکیه قصد دارد گاز اقلیم کردستان را جایگزین گاز وارداتی از ایران کند.

ت. تلاش برای حفظ منافی که از رهگذر صادرات گاز به عراق عاید می شود: حمایت ترکیه از افزایش تولید گاز اقلیم کردستان عراق، با منافع ایران در صادرات گاز به عراق تضاد دارد. ایران همواره برای حفظ دستاوردهای خود در عراق، از اهرم گاز برای فشار بر دولت عراق استفاده کرده است. گاز مصرفی عراق برای تولید برق از ایران تأمین می شود. عراق 16 هزار مگاوات برق تولید می کند که گاز مصرفی برای تولید یک سوم این مقدار را از ایران وارد می کند. بر اساس گزارش اداره اطلاعات انرژی آمریکا در سال 2019 میلادی، 28 درصد برق عراق به طور مستقیم یا غیر مستقیم از ایران تأمین می شود یعنی 23 درصد با گاز وارداتی از ایران تولید می شود و 5 درصد دیگر به صورت مستقیم از ایران وارد می شود⁽¹⁾ که تقریباً 5000 تا 6000 مگاوات برق⁽²⁾ تخمین زده می شود.

در اینجا لازم است به این مسأله نیز اشاره کنیم که از آنجا که صادرات گاز ایران به عراق یک منفعت حیاتی برای ایران است، ایران با استفاده از شبه نظامیان خود در عراق مانع از آن می شود که این کشور بتواند برای حل بحران برق به جای گاز وارداتی از ایران، گاز همراه خود را مصرف کند. قاسم الفهداوی وزیر پیشین انرژی عراق در اوایل ژوئن 2021 میلادی از دخالت عوامل خارجی در این مسأله خبر داده بود. او که به ایران هم اشاره ای داشت، گفت: «عبد الجبار لعیبي وزیر اسبق انرژی تلاش داشت گاز همراه با نفت در حوزه نهران عمر را بهره برداری کند اما در این راه با مشکلات و چالشهایی روبرو شد که با منافع برخی احزاب سیاسی و دخالت عوامل خارجی در این پرونده مربوط می

(1) - بی بی سی عربی، برق عراق: سهم ایران در بحران انرژی عراق چقدر است؟، (2 جولای 2021م)، تاریخ بازدید: 5 ژوئن 2022م، <https://bbc.in/306GFJP>

(2) - ایندپندنت عربی، مشکل برق عراق برای چندین سال دیگر نیز ادامه خواهد داشت و یکی از راه حلها "سیمنز" است، (19 می 2021م)، تاریخ بازدید: 6 ژوئن 2022م، <https://bit.ly/3xl3Vsc>

شد». او همچنین گفت: «این حوزه گازی می تواند با هزینه بسیار پایینی کشور را از 75 درصد گاز وارداتی از ایران بی نیاز سازد»⁽¹⁾. گزارشهای سال 2020 بانک جهانی نیز عراق را در صدر کشورهایی می داند که در جهان، بیشترین گاز همراه را می سوزاند⁽²⁾.

اما به نظرمی رسد که ایران برای صدور گاز به کشورهای اروپایی شانس بسیار پایینی دارد زیرا به خاطر تحریمهای پیاپی هیچ تضمینی وجود ندارد که این کشور بتواند صدور گاز به مشتریان خود را ادامه دهد و همین مسأله مانع رغبت مشتریان بزرگ به واردات گاز از ایران می شود. مسأله دیگر این است که احداث خطوط انتقال گاز از ایران تا چند هزار کیلومتر به اروپا هزینه های هنگفت و زمان زیادی می طلبد. علاوه بر آن، علی رغم اینکه ایران دومین ذخیره گازی جهان را در اختیار دارد، اما با توجه به شرایط تحریمی، این کشور زیرساخت لازم برای افزایش تولید گاز را در اختیار ندارد و از طرفی هم مصرف داخلی آن زیاد است. لذا گاز مازاد ایران آنقدر هم زیاد نیست که بتوان به اروپا صادر کرد⁽³⁾. مضاف بر اینکه، تقاضای منطقه ای از کشورهای چون کویت، عمان و پاکستان برای گاز ایران در حال افزایش است. در نتیجه می توان گفت که در حال حاضر، صدور گاز ایران به اروپا در اولویت این کشور قرار ندارد.

از سویی دیگر، صادرات گاز اقلیم کردستان به ترکیه و کشورهای اروپایی نیز با مشکلات داخلی و خارجی روبرو است. از جمله مشکلات داخلی این است که حزب اتحادیه میهنی کردستان با صدور گاز به ترکیه و اروپا مخالف است⁽⁴⁾. و این مهمترین چالش داخلی است که رهبران اقلیم کردستان برای وارد شدن در بازارهای جهانی به عنوان یک بازیگر تأثیرگذار با آن روبرو هستند. زیرا حزب اتحادیه میهنی کردستان شریک حزب دموکرات کردستان در دولت اقلیم کردستان است. و یکی از سه استان کرد نشین که دارای چندین حوزه گازی است را در اختیار دارد. همچنین رأی دادگاه عالی فدرال عراق که در اواسط فوریه 2022 میلادی، قانون سال 2007 میلادی را مغایر با قانون اساسی دانست، مانع دیگری بر سر صادرات گاز اقلیم کردستان به ترکیه و اروپا است. گفتنی است که قانون سال 2007 میلادی حکومت اقلیم کردستان را به

(1) - پایگاه خبری العین، بحران برق در عراق.. چه کسی پشت آن قرار دارد؟، (30 ژوئن 2021م)، تاریخ بازدید: 9 ژوئن 2022م، <https://bit.ly/3HjDSuT>

(2) - پایگاه خبری الشرق الاوسط، هفت کشور برای استخراج نفت، یک سوم گاز همراه جهان را می سوزاند، (12 می 2021م)، تاریخ بازدید: 10 ژوئن 2022م، <https://bit.ly/3xOqlbC>

(3) - وبسایت الجزیره، ایران که دومین ذخیره گازی جهان را در اختیار دارد، آیا می تواند منبعی برای تأمین نیاز اروپا به گاز به جای گاز روسیه شود؟، (19 فوریه 2022م)، تاریخ بازدید: 6 ژوئن 2022م، <https://bit.ly/3mWdKNn>

(4) - پایگاه شبکه اخبار العراق، دولت اقلیم کردستان را نمی پذیریم و ما اجازه نخواهیم داد که سیاست حزب بارزانی در مورد صادرات گاز اقلیم اجرایی شود، (28 می 2022م)، تاریخ بازدید: 8 ژوئن 2022م، <https://bit.ly/3txDbYZ>

طور مستقل از بغداد، واجد صلاحیت اداره بخش انرژی (نفت / گاز) اقلیم می‌داند. بنابراین، اگر آنکارا اجرای این طرح را ادامه دهد - مخصوصاً در سایه بحران میان عراق و ترکیه بر سر سیاست های ترکیه در قبال آب فرات، - این حق قانونی حکومت مرکزی عراق است که بهای انرژی صادره از اقلیم کردستان را از آنکارا مطالبه کند.

اما از جمله موانع خارجی این است که روسیه و ایران گزینه های بدیل به جای گاز روسیه و ایران را وتو خواهند کرد و حکومت اقلیم نیز به این مسأله پی برده است. به محض اینکه حمله نظامی ایران به اربیل پایان یافت، مسرور بارزانی در اواخر مارچ 2022 میلادی اعلام کرد که: "ممکن است توسعه حوزه نفت و گاز اقلیم به نفع ایران نباشد"⁽¹⁾. و صد البته که آنکارا نیز به این واقعیت پی برده است؛ چرا که یکی از مسئولین ترکیه تأکید کرده بود که زمان حمله به اربیل معنادار است. و به نظرمی رسد که این حمله در درجه اول، در مخالفت با صادرات گاز کردستان عراق و همچنین همکاری احتمالی که اسرائیل نیز در آن حضور داشته باشد، صورت گرفته است"⁽²⁾. زیرا طرح صادرات گاز اقلیم، جایگاه ایران به عنوان صادرکننده گاز طبیعی را به مخاطره می‌اندازد.

برآیند

تحولات بزرگ بین الملل که ناشی از زیر پا گذاشتن اصول بین الملل توسط روسیه که از اواخر جنگ سرد تا کنون محترم شمرده می‌شد، و نیز خروج نظامی امریکا از مناطق ژئوراهبردی و همچنین دگرگونی در ساختار قدرت در نظام کنونی بین الملل، حکایت از آن دارد که یک واقعیت منطقه ای و بین المللی تازه ای در حال شکل گرفتن است و در این میان، سطوح رقابت میان ترکیه و ایران نیز افزایش یافته است. زیرا هر قدر فشارهای بین المللی بر قدرتهای منطقه ای که با یکدیگر در رقابت هستند افزایش یابد، این قدرتهای منطقه ای برای مقابله با فشارهای بین المللی از شدت رقابت میان خود می‌کاهند. و هرگاه فشارهای نظام بین الملل و مخصوصاً نظام بین الملل تک قطبی کاهش یابد، این تحولات بین المللی مجال را برای رقابت میان ترکیه و ایران فراهم می‌سازد و مرحله تازه ای در رقابت میان این دو قدرت است تا از خلأ راهبردی ناشی از خروج نظامی امریکا و کاهش اولویت منطقه خاورمیانه در راهبرد ایالات متحده و نیز

(1) وب سایت الجزیره، طرح انتقال گاز کردستان عراق به اروپا با بن بستى به نام اختلافات داخلی روبرو شده است، (07 می 2022م)، تاریخ بازدید: 10 ژوئن 2022م، <https://bit.ly/3Hjncnh>

(2)-Reuters, Exclusive Iran struck Iraq target over gas talks involving Israel - officials, (Mar 28, 2022), Accessed: Jun 8, 2022, <https://reut.rs/3mCXQHl>

سرگرم بودن قدرتهای بزرگ به حفظ و یا ارتقای جایگاه خود در ساختار قدرت نظام بین الملل و درگیر بودن قدرتهای جهان در جنگ در اوکراین به نفع خود استفاده کنند. و صد البته که مسأله گاز طبیعی که برای هر دو کشور یک مسأله حیاتی است، میدان تازه ای برای رقابت است و هر کدام تلاش می کنند بیشترین سهم در تأمین نیاز اروپا به گاز- به جای گاز روسیه - را از آن خود کنند.

و اهمیت این مرحله تازه از آنجا ناشی می شود که با مسأله حیاتی مرتبط است. و این مرحله قبل از مرحله پایانی مراحل تعارض منافع است و مرحله پایانی، مسأله سرنوشت ساز است. یک مسأله زمانی برای یک کشور سرنوشت ساز می شود که وجود و بقای آن به خطر افتد یعنی سرزمین آن کشور مورد تعرض نظامی قرار گیرد و یا تهدید شود که اگر خواسته های دشمن را نپذیرد مورد حمله نظامی قرار می گیرد. یا اینکه سطح خطر مسأله حیاتی به میزان حجم خطر مسأله سرنوشت ساز برسد و در نتیجه، سطح شدت تعارض مسأله حیاتی به سطح مسأله سرنوشت ساز برسد و زمان هم برای گفتگو با هم پیمانان و یا چانه زنی با دشمن در اختیار نباشد، و یا اینکه برای اقدامات تهاجمی زمانی در اختیار نداشته باشد تا به دشمن هشدار دهد که اگر از فشارهای سیاسی، اقتصادی و نظامی دست نکشد، تاوان سنگینی خواهد پرداخت.

انتظار می رود که دو کشور ترکیه و ایران ضمن افزایش سطح رقابت، مناطق رقابت خود را نه فقط در خاورمیانه بلکه در سایر مناطق رقابت و با ابزارهای کیفی بنا به ماهیت هر منطقه، ادامه دهند. در این راستا، طرفین تلاش می کنند برای پیشبرد طرحهای توسعه طلبانه و خرابکارانه خود از فرصتی که تحولات بین المللی بر جا گذاشته است، بهره برداری کنند. هر دو کشور برای ایفای نقش گسترده تر و تأثیرگذارتر تلاش می کنند. ایران تلاش می کند در قبال هزینه های مادی و انسانی که برای گسترش حوزه نفوذ خود در منطقه خاورمیانه متحمل شده، دستاوردهایی نیز کسب نماید. در مقابل، ترکیه نیز به دوران تازه ای چشم دوخته است که بعد از صد سالگی پیمان 1923 لوزان و پایان تاریخ آن آغاز می شود و می خواهند که از این دوران نهایت استفاده را ببرند؛ مخصوصا اینکه جز عربستان سعودی که در برابر طرحهای خرابکارانه در منطقه موضع گرفته است، جهان عرب هیچ برنامه ای برای مقابله با طرحهای ترکیه و ایران ندارد. و در پی گفتگوهای ترکیه و کردستان عراق در خصوص صادرات گاز اقلیم به ترکیه، مسأله حیاتی میان دو کشور ترکیه و ایران دچار تعارض گردیده است. زیرا در صورت افزایش تولید و صادرات گاز اقلیم، ایران اهرم فشار خود علیه دو کشور ترکیه و عراق

را از دست می دهد و فرصت طلایی که ممکن است در گسترش مناسبات تجاری با کشورهای اروپایی در آینده نصیب ایران شود، نیز به هدر می رود.

اما به نظرمی رسد رهبران سیاسی جهان عرب و خلیج نیز این تحولات بین المللی را که بر مسائل و منافع جهان عرب سایه انداخته درک کرده اند. از این رو، مسئولین رده بالای جهان عرب سفرهای دوره ای خود به پایتخت های کشورهای عربی و غیر عربی را آغاز کرده اند که آخرین آنها سفر امیر محمد بن سلمان ولی عهد عربستان سعودی به پایتخت مصر، اردن و ترکیه بود که در ماه ژوئن 2022 میلادی صورت گرفت. و قبل از آن نیز نشست سه جانبه مصر، اردن و بحرین برای گفتگو و تبادل نظر درباره آینده منطقه عربی در پرتو تحولات کنونی بین الملل در شرم الشیخ برگزار شد. و انتظار می رود که اقدامات کنونی جهان عرب منجر به سیاستها و ائتلافهای راهبردی شود که جلوی تاخت و تازهای ترکیه و ایران برای رقابت بر سر منطقه عربی را بگیرد و گرنه، منطقه عربی همچنان میان چکش ایران و سندان ترکیه باقی خواهد ماند.

✉ info@rasanahiiis.com

🐦 [@rasanahiiis](#) [@rasanahiiis](#)

🌐 www.rasanah-iiis.org

